

Bokor Ágnes: Szegénység a mai Magyarországon

„A depriváció a szegénységnek az ipari társadalmakban megjelenő és dominánssá váló formája. Ezekben a társadalmakban a társadalmi-gazdasági fejlettség már eléri azt a szintet, amelyen lehetővé válik a hierarchikus struktúrában minden szempontból alul levők elemi szükségleteinek kielégítése. Ezt a viszonylagos termékbőség teszi lehetővé, s a társadalmi-gazdasági rend legitimációs igényei szükségessé. A deprivációt a szegénység korábbi formájától éppen az különbözteti meg, hogy ebben már nem az alapvető javaktól való megfosztottság dominál. Egyező vonás viszont az, hogy az elsődleges szükségleteket kielégítőkn túl anyagi javak, illetve a szimbolikus javak hozzáférhetetlensége továbbra is fennáll.” (33. 1.)

Egy könyv, amely alighanem ott kezd igazán bővelkedni szellemi izgalmakban, ahol befejeződik. Igaz ugyan, hogy a szegénységről, mint társadalmi jelenségről olvasni, olyanról, amely szervesen beágyazódva létezik a mai magyar társadalomban, önmagában is izgalmas dolog. A kötet címe alighanem éppen ilyen izgalmakat sugall várható olvasóinak, azaz azt, hogy a létező szegénységről szerzett élményeiket, tapasztalataikat, saját elvonatkoztatásaikból született ítéleteiket szembesíthetik egy hivatott kutató álláspontjával. Mindez remek alkalmat kínálhat a saját nézetek megerősítésére vagy éppen a vitára — vélhetné az ember a könyv címe alapján. Aztán mégis valami másban részesül.

Mindenekelőtt: a könyv nem a hagyományos értelemben vett szegénységgel, a nincstelenséggel foglalkozik, hanem annak „korszerű” válfajával, a deprivációval és annak magyarországi meghatározottsági, megjelenési és elterjedési formáival. Bokor Ágnes munkája eleve azzal kezdődik, hogy definiálja és értelmezi a depriváció fogalmát, mely értelmezésbe már betekintést adott a könyv e recenzió mottójaként idézett része. De a jobb áttekintés kedvéért mindenképpen praktikusnak tűnik még egy részt idézni a szerzőtől.

„Definíciónk szerint tehát — írja Bokor Ágnes — azok az emberek szegények (illetve közelebbről depriváltak) a 80-as évek elején Magyarországon, akik a társadalom által nyújtható javak bizonyos köréhez (tudás, hatalom, autonómia stb.) nem vagy a társadalom többségéhez képest igen csekély mértékben jutnak hozzá, az életfontosságú anyagi javakban pedig, legalábbis mennyiségi értelemben, szükségleteiknek megfelelően részesülnek.” Vagyis Bokor Ágnes szegénységfelfogása — amelynek kialakulásában meghatározó szerepet töltek be a külföldi és hazai kutatások — messze nem korlátozódik az egyének, illetve családok anyagi helyzetének vizsgálatára. Szerinte a szegénység a társadalmi egyenlőtlenségek valamiféle általános elméletével írható le, ahol is a szegénység funkcionális és strukturális jelenség is egyben. Funkcionális, pl. Ch. Booth szerint, aki „... felismeri, hogy... aspirációik megegyeznek, ... az emberi szükségletek alapvetően egyformák, s ezek a gazdasági fejlettség meghatározta minőségben, módon kielégíthetőek lennének, ha a társadalmi viszonyok következtében nem csökkennének le egyes emberek szükségletkielégítési lehetőségei azért, hogy másoké megnövekedhessenek.” Strukturális jelenség egyúttal a szegénység, mert nem csupán, sőt nem is föltétlenül elsősorban a fogyasztási lehetőségek, a jövedelem, vagy a birtokolt javak definiálják, hanem

pl. a különböző források feletti általában vett rendelkezés lehetőségei és korlátai, azaz pl. Townsend szerint a szegénység nem fogyasztás, hanem életstílus kérdése.

Mindezeket előrebecsátva eljutottunk odáig, hogy rátérhessünk Bokor Ágnes könyvének két fő érdeme közül az egyikre: a hazai gyakorlatban alighanem páratlanul mondható, hogy könyve megírásához, vizsgálatának elvégzéséhez 15 ezer ember kérdőíves felmérésének adatrendszerére támaszkodott a szerző. Elképesztő a szám, hiszen a társadalomtudományokban bevett a két-háromezres panelek használata. Nos, a 15 ezres fölmérés valószínűsíti, hogy a tanulmány eredményei jó megközelítéssel kiterjeszthetők a társadalom egészére. Beleértve a Bokor Ágnes által kapott arányokat is, amelyek szerint a vizsgálatba bevont személyek 11 százaléka deprivált, 20 százaléka pedig a veszélyeztetett közé sorolható.

Meggyőzőnek tűnnek a szerző által használt eljárások is. Vizsgálatának irányadó szabálya az volt, hogy felmérte a következő alapidimenziókat: *munka, érdekérvényesítés, lakóhely-lakás, anyagi életkörülmények, életstílus, valamint egészségi állapot*. Amennyiben valaki legalább négy dimenzióban súlyosan hátrányos helyzetűnek találtatott, a depriváltak közé sorolta. Amennyiben két-három dimenzióban volt valaki ilyen helyzetben, a veszélyeztetett kategóriába került.

Arra egy recenzióban természetesen nincs mód, hogy részletesen ismertessük a vizsgálat eredményeit. Már csak azért sem, mert — s tán ez a könyv egyetlen gyöngéje — amíg a szerző fölöttébb részletesen taglalja a vizsgálat különböző nézőpontú szegmenseinek eredményeit, adatait és összefüggéseit, valamiféle meghatározó szintézis, az elemzések sorából kikerekedő összkép nemigen jelenik meg tanulmányában. Azonban mindenképpen érdemes idézni néhány olyan megállapítást, amely végigvonul könyve lapjain. Például azt, hogy a depriváltak általában idősek (és sokszor magányosok), magas köztük a gyermektelenek aránya (de a sokgyermekesek esélye ismét nagyobb a deprivációra), vagy: a deprivált családokban magas a nem kereső eltartottak aránya. Mindenképpen figyelemreméltók a regionális különbségek: amíg Budapesten mindössze a vizsgált személyek 4 százaléka tartozott a depriváltak közé, ez az arány Szabolcs-Szatmárban 27 százalék volt (az országos átlag: 11 százalék!), s általában: az Alföldön a legnagyobb az esély a deprivációra.

Érdekes adat, hogy a depriváltak elsőprő többsége kertes házban él, lakótelepeken és zöldövezetben elenyésző az arányuk. A lehető legszorosabb összefüggést mutatta fel a vizsgálat az iskolai végzettség és a depriváció között: a 8 általánost el nem végeztek között igen magas a depriváltak aránya, míg a diploma mintegy „kizáró” tényező. A depriváltak és a veszélyeztetettek nagyobb arányban vesznek részt a második gazdaságban, mint a nem depriváltak, viszont az általuk a második gazdaságban előállított javak értéke nagyobb élömunka-ráfordítás ellenére is alacsonyabb, mint a nem depriváltak esetében. (A veszélyeztetettek csoportját vizsgálva különben a tanulmány esetükben a legjellegzetesebbnek a „sok munka árán felszínen maradni” stratégia követését találta.) Az is mindenképpen figyelemreméltó, hogy kizárólag fizikai munkát végzők között talált depriváltakat a vizsgálat az aktív népességben. Meglepő viszont, hogy a jövedelmi helyzet nem mutat szoros korrelációt a deprivációval: a deprivált családoknak mindössze 43 százaléka tartozott az alacsony jövedelműek közé, míg az alacsony jövedelmű családoknak mindössze 36 százaléka találtatott depriváltnak. Ennek ellenére a depriváltakra volt alapvetően jellemző a szegényes tárgyi környezet, bár a hagyományos értelemben vett szegénység mindössze a vizsgálat mintegy száz alanyánál volt megállapítható.

Fölöttébb érdekes, amit Bokor Ágnes a depriváció életkori meghatározottságairól állapít meg, kifejtve azt, hogy azoknak van a legnagyobb esélyük a deprivációra; akik valamiképpen kimaradtak az utóbbi négy évtized vagy egyik, vagy éppen mindkét nagy társadalmi-gazdasági átrendeződéséből. A háborút követő nagy társadalmi átalakulásból (mert már idősek voltak, későn tértek vissza a hadifogságból stb.) és a hetvenes évek eleji gazdasági fellendülésből (mert koruk, egészségi állapotuk, társadalmi helyzetük, képzettségük stb. miatt képtelenek voltak igazán alkalmazkodni e teljesítményvelvet preferáló változáshoz...). És talán itt válik iga-

zán izgalmassá a könyv, ahol befejeződik. Mert itt villan föl egy igazi szintézis esélye, ahol lehetőség nyílna a depriváció kérdésének komplex gazdaság- és társadalomtörténeti, sőt, politikatörténeti szempontú vizsgálatára.

Bokor Ágnes szerint az első (felszabadulás utáni) modernizációs hullámot a felemáság jellemezte, mivel: „1. csak bizonyos, kitüntetett gazdasági ágakra korlátozódott, 2. de ezekben is csak jóval korábbi nyugat-európai színvonalat hívott életre, 3. a szovjet modell változtatás nélküli követése szükségszerű diszfunkciókkal járt, 4. a szűkebb értelemben vett társadalmi modernizáció elsősorban a várost és nem a falut, a köz- és nem a magánszférát érintette. E felemáságot a szakirodalom egybehangzóan a nem organikus fejlődés velejárójaként interpretálta.” A második (a 68-as reformhoz kapcsolódó) modernizációs hullám viszont hamarosan megtorpan, egyúttal „... a felszabadulás utáni korszak e második modernizációs hulláma sem hozott létre olyan társadalmi-gazdasági környezetet, amely a modernizáció önmozgását biztosító feltételeket tartalmazná, emiatt egy újabb modernizációs impulzus elodázható, de el nem kerülhető.”

Nos, alighanem valahol itt kezdődne a lényeg, ami felsejlik Bokor Ágnes könyvének anyagában, szövegében, ám a depriváció jelenségének ilyen szempontú, társadalom- és gazdaságpolitikai, sőt, politikai kölcsönös meghatározottságainak elemzésére már nem kerített sort a szerző. Azok révén pedig alighanem valószínűsíthetők lennének tendenciák is, azaz föltehetően lehetőség nyílna bizonyos társadalom- és gazdaságpolitikai folyamatok, politikai döntések várható hatásainak mérlegelésére a deprivációs folyamatok erősítése vagy visszaszorítása terén. És érzésem szerint valószínűleg meglepő, a közfelfogástól erőteljesen eltérő eredményeket hozhatna egy ilyen jellegű további vizsgálat, ami a mai helyzetben, a társadalmi-gazdasági kibontakozás programjának megfogalmazása után nemcsak kívánatos, de szükséges is lenne.

Mindehhez egy jelzést még hasznosnak tűnik idézni Bokor Ágnestől, aki szerint: „... a hierarchikusan tagolt társadalmakban az alul lévők mindig szegények, illetve depriváltak a többiekhez képest. Bármilyen sokat is költsön egy ország szociálpolitikára, bármilyen széles hatókörű is legyen az, a szegénységet nem lehet szociálpolitikával megszüntetni, csak enyhíteni.” Azt hiszem, mi mintha ezt a tanulást sem fontoltuk volna meg igazán... (Magvető.)

SZÁVAY ISTVÁN

A modernizációról szólva

KULCSÁR KÁLMÁN: A MODERNIZÁCIÓ ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM

Napjainkban a reformgondolat reneszánszát éli. Hosszú idő után most ismét a közvélemény érdeklődésének középpontjába került a változtatás mikéntjének kérdésköre: ma már nemcsak a közgazdászok és politológusok szűkkörű eszmecseréinek témájaként szerepel, mint akár csak néhány évvel ezelőtt is, hanem szélesebb nyilvánosságot kapott. Ez nem véletlen: a hétköznapi tudat számára is egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a hetvenes évek prosperitásának megtorpanása, sőt visszajára fordulása csaknem mindenki számára érzékelhető életszínvonal-csökkenést eredményezett. Szociológiai fölmérések egzaktnak bizonyítják, hogyan élük át a társadalom különböző rétegei ezt az időszakot, s jól dokumentálják azt is, hogy a családok nagyobb részének milyen módon (mellékállások, túlmunkák vállalása, a nem közvetlenül létrementartásra fordított kiadások drasztikus visszafogása stb.) kell biztosítania nemcsak szinten maradását, de sok esetben egyszerű megélhetését is. Helyzetüket nehezíti, hogy az állam — a gazdaság vérkeringésének felfrissítése érdekében — hozzálátott a redisztribúció újraszabályozásához, ami főként abban nyilvánul meg,